SPECIALYBĖS TEKSTO SUPRATIMO SUNKUMAI DĖL PRANCŪZŲ KALBOS SANGRĄŽINIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ VARTOJIMO YPATUMŲ

Lina Dubikaltytė-Raugalienė

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
El. paštas: *vvka@vv.vtu.lt*

Tiriamos tekstinės kompetencijos, konkrečiai prancūziškų specialybės tekstų sangrąžinių konstrukcijų, problemos. Nustatyta, kad skirtingai nei jų vartojimas lietuvių kalba, prancūzų kalbos sangrąžiniams veiksmažodžiams būdinga niuansų įvairovė, ypač pasyvo prasme, taip pat platesnė modalinių ir veikslo veiksmažodžių semantika. Tai kelia nemažai specialybės tekstų skaitymo veiksmingumo problemų.

Reikšminiai žodžiai: tekstinė kompetencija, sangrąžiniai veiksmažodžiai, sangrąžinės konstrukcijos, teksto gramatika, abipusiškumas, grįžtamumas, modalumas.

Įvadas

Kalbinio pasirengimo tikslas yra bendravimo kompetencija, kurią tradiciškai sudaro supratimas raštu ir žodžiu bei raiška raštu ir žodžiu, o pastaruoju metu dažnai minima ir penktoji – interaktyvioji–žodinė raiška. Visoms šioms kompetencijoms ugdyti reikalingos gramatikos žinios, ne vien kaip kalbos sistemos nepaisant konteksto, bet ir kaip dėsningumai bendravimo situacijose (Portine 2001: 100).

Pagrindinių gramatinių sąvokų samprata įgyjama vidurinėje mokykloje, o aukštojoje mokykloje gramatika pateikiama ne kaip norminė, bet kaip analitinė. Čia gramatikos tikslas yra gramatinių kalbos konstrukcijų analizė siekiant praktinių tikslų: skaityti specialybės tekstą ir bendrauti kiek įmanoma taisyklingesne kalba. C. Germaino nuomone, gramatinę progresiją vykdant cikliškai (spirale), vienas iš teigiamų bruožų yra tai, kad iš pradžių gramatinis reiškinys pateikiamas trumpai, vėliau vis išsamiau, nurodant kitus aspektus (Germain 1998: 122–123).

Straipsnio tikslas yra prancūzų kalbos sangrąžinių veiksmažodžių vartojimo ypatumų specialybės tekstuose analizė, jų įtaka teksto supratimui dėl lietuviškų atitikmenų daugeliu atvejų nebuvimo.

Tyrimo metodas: individualaus skaitymo pratybų stebėjimas, tipinių prancūziškų sangrąžinių konstrukcijų atranka, papildomos medžiagos studijavimas.

Vienas iš svarbiausių, o gal net svarbiausiasis, gramatikos elementų yra veiksmažodis, kaip pagrindinis sakinio žodis, tinkamas veiksmui ar būsenai reikšti. Veiksmažodžio reikšmių sistema yra nepaprastai plati ir įvairiose kalbose labiausiai skiriasi bei, atitinkamai, skiriasi jo vartojimas, pvz., prancūzų ir lietuvių kalbose.

Prancūzų kalbos sangrąžiniai veiksmažodžiai pasižymi vartojimo įvairove, tačiau egzistuoja bendras semantinis rodiklis: semantinius veiksnio ir sangrąžinio įvardžio (sangrąžos dalelytės) papildinio vaidmenis atlieka tas pats veikėjas arba vienas absorbuoja kitą (Riegel

1999: 255). Metodinės gramatikos autoriai siūlo skirti sąvokas „sangrąžiniai veiksmažodžiai" ir „sangrąžinės konstrukcijos": pirmuoju atveju – tai iš esmės sangrąžiniai veiksmažodžiai, kuriems būdingas tik toks vartojimas, ir savarankiški sangrąžiniai veiksmažodžiai, kurių vartojimas sangrąžine forma neturi sisteminio ryšio su bent viena iš jų nesangrąžine reikšme; antruoju atveju – tai yra savybė veiksmažodžių, kuriems priimtini abu vartojimo būdai be esminio semantinio skirtumo. Dėl nedidelės straipsnio apimties ir techninio profilio studentų menko kalbos jausmo šias dvi sąvokas vartosime vienareikšmiškai.

Tyrimo rezultatai

Straipsnyje remiamasi pavyzdžiais, paimtais iš individualiam skaitymui parinktų tekstų verslo, transporto, informatikos specialybių studentams, taip pat iš bendramokslinių tekstų ir administracinės ar komercinės korespondencijos. Nėra pastebėta didesnio sangrąžinių veiksmažodžių vartojimo skirtumo ar dažnumo įvairių specialybių tekstuose galbūt dėl to, kad dažniausiai tai nėra terminijos sąvokas atitinkančios leksemos.

Sangrąžinės konstrukcijos skirstomos į dvi grupes pagal formą ir prasmę: 1) veiksmažodžiai su nuoroda į save, atspindintys save (*constructions pronominales réfléchies*) ir pasyvinės konstrukcijos (*constructions pronominales passives*). Tačiau specifinė veiksmažodžio reikšmė ir referencinės subjekto (veiksnio) savybės šių konstrukcijų interpretacijoms suteikia tokių prasmės niuansų, kurie verčia jas skirstyti smulkiau į du pogrupius: su nuoroda į save, grįžtamojo veikimo (*le type réflexif*) ir tarpusavio veikimo (*le type réciproque*). Grįžtamojo veikimo santykį gali sustiprinti formos *moi–même, toi–même* ir pan., o abipusio veikimo – *mutuellement, réciproquement, les uns les autres, entre eux*, pvz.: *Le raisonnement correct ne se suffit pas à lui –même*. Yra veiksmažodžių, kai abipusiškumas reiškiamas įterpiant tarp sangrąžos dalelytės ir veiksmažodžio bei su juo suliejant priešdėlį *entre: s'entraider*. Minėtosios metodinės gramatikos autoriai pastebi, kad nemažai tarpusavio santykius reiškiančių veiksmažodžių perteikia specifinę reikšmę: veikimą pakaitomis (*l'alternance*) – *s'entretenir*, suartėjimą (*la convergence*) – *se réunir*, nutolimą, išsiskyrimą (*la divergence*) – *se disperser*, prieštaravimą, priešinimąsi, susidūrimą (*l'opposition*) – *se heurter*, įvykių seką erdvėje ar laike (*la succession spatiale ou temporelle*) (Riegel 1999: 256–257). Abipusiškumą reiškiančiose konstrukcijose sąsajos tarp veiksnio ir papildinio yra ne tokios griežtos kaip grįžtamojo veikimo konstrukcijose. Štai keletas pavyzdžių:

Souvent propriétaires de sites naturels remarquables, les collectivités locales aiment mieux confier leur conservation ą un Cren, qui ***se charge*** *de mobiliser ses compétences scientifiques et logistiques (= prend la charge de).*

Cette société s'est fixé comme but pour 2002 le recyclage de 65 % des emballages ménagers (= a fixé pour elle–même).

Dans ce contexte, plusieurs sites pouvaient ***se poser en candidat*** *sérieux (= poser leur candidature).*

Grįžtamojo tipo sangrąžiniams veiksmažodžiams būdinga tai, kad po jų gali eiti papildinio ar įvairių aplinkybių funkciją atliekantys žodžiai, žymintys, pavyzdžiui, visumos dalį. Taip pat juose galima įžvelgti *dativo* požymį (daryti sau) arba grynai vidinius, sąmoningus ar nesąmoningus, procesus, reiškiančius konkrečius veiksmus.

Le voyageur imprévoyant sait que le Soleil couchant indique l'Ouest; il lui suffit donc de ***se diriger*** *vers le Soleil pour éviter un grand nombre de détours inutiles (= prendre la direction).*

La France est un pays de caractčre, qui a une āme, du cachet et de l'imagination. Mais les étrangers trouvent, en général, que l'on a tendance à ***se compliquer la vie*** *… et surtout la leur (= compliquer sa vie et compliquer leur vie).*

Seule une accumulation fantastique de connaissances nous permet de nous comporter intelligemment (=notre comportement est intelligent).

Même si globalement les plans restent encore timides, le virage est pris, se réjouit Philippe Vallouis (= sentiment interne: son coeur est en joie).

Chaque Français jette en moyenne par jour plus d'un kilo de déchets. Qu'on ***se rassure*** *néanmoins, nos déchets ménagers sont entre de bonnes mains (= il ne faut pas s'inquiéter).*

Daugumai tranzityvinių veiksmažodžių sangrąžinė forma yra tarsi intranzityvinis atitikmuo.

Kai kuriose gramatikose kalbama apie subjektyvius sangrąžinius veiksmažodžius, kuriuose sangrąžos dalelytė yra tarsi įterpta į veiksmažodį, neturi papildinio vaidmens ir dažniausiai tik pabrėžia veikėjo veiklą, rodo ypatingą jo interesą tuo veiksmu arba daikto transformaciją (Grevisse 1964: 536–539).

Outre encourager la bicyclette et la marche, les communes ***s'attachent*** *essentiellement à rendre plus attractifs les transports collectifs (= montrent l'intérêt particulier).*

Un appareil spécifique est nécessaire pour que le gaz puisse ***se liquéfier*** *(= devenir liquide).*

Prancūzų kalboje gana plati žodžio *vykti*, *išvykti* sinonimika, be to, nemažai iš jų yra sangrąžiniai. Kaip ir kitais atvejais, kai paprastas (sangrąžinis) žodis prancūzų ir lietuvių kalbose nesutampa, taip ir šiuo sangrąžinės konstrukcijos suteikia tam tikro neaiškumo, juolab kad tos leksemos nesangrąžine forma teturi menkas sąsajas su vyksmu: *se passer, se dérouler, se tenir, se produire*. Pvz.:

Quand les piles à combustible deviendront plus simples que les moteurs thermiques, alors le changement de technologie sera naturel. Mais cela ***se produira*** *peut-être dans trente ou quarante ans (=aura lieu).*

Priešdėlis *auto-*, pridedamas prie kai kurių veiksmažodžių, žymi grįžtamąjį veiksmo pobūdį, glūdintį tam tikro daiktavardžio prasmėje: savieiga, savitvarda, savigarba, tačiau lietuvių kalboje tokių išvestinių veiksmažodžių nėra, tad būtina vartoti paprastąjį, pridedant (beveik visada) „save“,„pats save“. Prancūzų kalboje jų gana daug, pvz.:

Un système économique qui détruit l'environnement ***s'autodétruit*** *(= détruit soi-même, ce système).*

Un bon système d'évaluation est considéré comme une pratique de ***s'auto–observer*** *et* ***s'auto–évaluer*** *(= observer et évaluer ses acquisitions).*

Visiškai neįprastai ir neretai trikdantis yra veiksmažodžių *croire, dire, demander, voir* vartojimas sangrąžinėmis konstrukcijomis, o veiksmažodis *voir* kai kada yra apskritai abstrakčios prasmės. Juose visiškai aiški veiksmo atsispindėjimo savyje reikšmė, bet lietuvių kalboje *se croire, se dire, se demander, se voir* niekaip kitaip nepasakytume kaip sudėtine leksine forma: manyti apie save, įsivaizduoti save esant, kilti klausimui ir pan. Štai keletas pavyzdžių:

Je ***me demande*** *pourquoi il existe un accroissement aussi rapide des besoins en produits agricoles. On pourrait également* ***se demander*** *si c' est bien au maître d'ouvrage qu'il incombe de prendre la responsabilité.*

Presque tous les adolescents, même s'ils se croient cyniques, sont spiritualistes (à vide d' ail leurs) et veulent planer.

Peu à peu, les mentalités changent et d'ici ou six ans, on devrait vraiment ***voir*** *les centres-villes évoluer. Résoudre* ***se voit concurrencer*** *par solutionner.*

Les Français seraient-ils devenus des écocitoyens exemplaires? A en croire une étude menée par l'institut de sondages de la Sofres au printemps 2000, 80 % d'entre eux ***se disent*** *tout à fait prêts à trier leurs ordures ménagčres.*

Prancūzų kalbos sangrąžinių veiksmažodžių ypatumas yra jų vartojimas pasyvo prasme, o vienas iš jo atpažinimo požymių – tai, kad prie jų nedera pridėti *moi-même, l'un l'autre* ir neįmanoma interpretuoti taip, kad veiksnys būtų proceso dalyvis. Yra analogijų su analitiniu pasyvu arba su aktyvu, kai veiksnys yra nežymimasis įvardis *on*. Priešingai, analitinio pasyvo be loginio veikėjo – papildinio, kai galima dviprasmybė laiko požiūriu, t. y. galima suvokti, kaip užbaigtą laiką, sangrąžinė pasyvinė konstrukcija žymi neužbaigtą veiksmą,

atitinka eigos veikslą. Prie jų visiškai dera būdo prieveiksmis ar būdą nurodantis prietaisas, instrumentas. Ypač *Présent* laikas rodo polinkį į daugiau ar mažiau norminių veiksmų, laiko ribojamų įpročių reiškimą. Tačiau nereikia užmiršti, kad ir sangrąžinėse konstrukcijose galimos dviprasmybės, kurių išvengti padeda konteksto arba situacijos duomenys, skaitančiųjų ekstralingvistinės žinios. Lietuvių kalboje sangrąžiniai veiksmažodžiai pasyvo prasme nevartojami arba vartojami tik išimtiniais atvejais, todėl greičiausiai kaip tik dėl to iškyla daugiausia sunkumų: arba neteisingai suprantama, arba netaisyklingai pasakoma, verčiama pažodžiui taip, kaip parašyta prancūziškame tekste. Štai keletas pavyzdžių:

Les incises et les incidences ***s'analysent*** *en un groupe nominal et un groupe verbal (=sont toujours analysées).*

Des messages publicitaires à la radio et à la télévision ***s'accompagnent*** *de la mise en place d'une centaine de points info-énergie en France (= sont d'habitude accompagnés).*

Actuellement, en effet, hormis à Strasbourg oł 10 % des déplacements ***s'effectuent par*** *ce mode, dans les villes franēaises la bicyclette représente moins de 5 % des trajets (= sont effectués maintenant).*

Veiksmažodžiai *pouvoir* ir *devoir* žymi dvi pagrindines modalines reikšmes – galimybę ir privalėjimą, taip pat tikimybę. Pasitaiko ir veiksmažodžio *vouloir*, kaip modalinio, vartojimo atvejų su galimo būsimo veiksmo ne savo valia atspalviu. Įdomu tai, kad visi jie beveik visada vartojami kaip paprastieji veiksmažodžiai, galimi ir sangrąžinės formos. Tokia vartosena dažna oficialiuose administraciniuose, komerciniuose, dalykiniuose laiškuose ir kitokiuose dokumentuose (Grand 1991: 85). Pateikiame keletą pavyzdžių:

Un ingénieur ***se doit*** *de maītriser plusieurs langues et d'źtre ouvert à d'autres cultures.*

Il ***se peut*** *que le client voudrait avoir quelques renseignements supplémentaires.*

La troisième partie ***se veut*** *pratique, elle propose des activités pour la classe.*

Un tel type ne me porte nullement à sourire. Un tel źtre tout neuf face à la plus cruelle épreuve qui ***se puisse*** *imaginer.*

Prancūzų kalboje taip pat paplitusi veiksmažodinė konstrukcija *faire + Infinitif*, reiškianti priežasties santykius: veikėjas ne pats atlieka veiksmą, bet jį sukelia, paskatina, priverčia vykti. Dar vadinamas pusiau pagalbiniu, veiksmažodis *faire* gali būti laikomas turinčiu gramatinės veikslo kategorijos bruožų ir gali žymėti veiksmo pradžią, eigą ar pabaigą (Matonienė 1998: 11–14). Šis veiksmažodis taip pat labai tinka vartoti sangrąžine forma *se faire + Infinitif*, tik gerokai rečiau aptinkamas, kai daiktas priklauso veiksniui arba veiksmas tiesiogiai susijęs su veiksniu. *Panorama 2* siūlo nemažai treniruojamojo pobūdžio pratimų su šia sangrąžine konstrukcija:

Jean ***se fait construire*** *une maison par l'entreprise.*

Un élčve vient de se faire renvoyer du collčge.

Les travaux annoneés ici ou là ***se font*** *attendre.*

Aujourd'hui, tous les PDU (plans de déplacements urbains) sont finalisés, des subventions sont prévues et, peu à peu, les résultats devraient ***se faire sentir****.*

Kaip bet kurio kito reiškinio vartosenoje, sangrąžinių konstrukcijų randama siekiant prasmės arba stiliaus efekto, t. y. veikia psichologiniai mechanizmai ir nebūtinai laikomasi sutartinės žodžio reikšmės: stengiamasi parašyti vaizdingiau, išraiškingiau, kartais pastebima mažiausių pastangų, arba taupumo, tendencija (Baylon 1995: 164).

Bet koks gramatinis reiškinys lengviau suprantamas, kai jį nagrinėjame atskirai nuo kitų. Bet sudėtingoje sintaksinėje sakinio sandaroje jis įgyja visai kitokį vaizdą, susipina su kitais ir tampa sunkiau atpažįstamas ir suvokiamas. Būtina atžvalga į aplinką, kurioje jis funkcionuoja, ir sintaksinius ryšius, kuriais jis susijęs su kitais sakinio elementais. Reikia atlikti nemažai struktūrinių pratimų, kad susidarytų automatizmai ir skaitant tekstą būtų lengvai atpažįstamas kiek-

vienas sudėtingesnis reiškinys. Vadinasi, reikia skirti nemažai dėmesio pasakymų funkcionavimui, teksto gramatikai. Reiškinio specifiškumas, nesutapimai su lietuvių kalbos sangrąžinių veiksmažodžių vartosena neturėtų būti kliūtis ugdant tekstinę kompetenciją.

Išvados

1. Bendravimo kompetencijai ugdyti reikalingos gramatikos žinios – ir kaip kalbos sistemos apskritai, ir, atsižvelgiant į kontekstą, kuriame jos funkcionuoja, kaip dėsningumai bendravimo situacijose.
2. Prancūzų kalbos sangrąžiniai veiksmažodžiai pasižymi vartojimo įvairove, tačiau egzistuoja bendrasis semantinis vardiklis: semantinius veiksnio ir papildinio vaidmenis atlieka tas pats veikėjas arba vienas absorbuoja kitą. Tai veiksmažodžiai su nuoroda į save, grįžtamojo veikimo ir su nuoroda į vienas kitą, tarpusavio veikimo. Grįžtamojo tipo veiksmažodžiuose įžvelgiamas *dativą* arba grynai vidinius procesus žymintis bruožas. Abipusiškumą žyminčiose konstrukcijose veiksnio ir papildinio sąsajos yra ne tokios stiprios.
3. Prancūzų kalbos sangrąžinių veiksmažodžių ypatumas yra galimybė juos vartoti pasyvo prasme, kai veiksnys nėra proceso dalyvis. Sangrąžinė pasyvinė konstrukcija žymi neužbaigtą veiksmą, atitinka eigos veikslą, rodo polinkį į laiko ribojamų veiksmų ar įpročių reiškimą. Dviprasmybių padeda išvengti kontekstas, situacijos duomenys ar skaitančiojo ekstralingvistinės žinios.
4. Modalines reikšmes – galimybę, privalėjimą, tikimybę žymintys veiksmažodžiai, tradiciškai vartojami kaip paprastieji, galimi ir sangrąžinės formos. Tokia vartosena dažna oficialiuose dokumentuose. Taip pat neretai pasitaiko veiksmažodinės konstrukcijos *faire* + *Infinitif*, reiškiančios priežasties santykius, turinčios gramatinės veikslo kategorijos bruožų, sangrąžinė vartosena. Lietuvių kalboje konkrečių atitikmenų nėra, tad reikia imtis sudėtinių leksinių formų ar aprašomojo vartojimo.

Literatūra

Baylon, C.; Mignot, X. 1995. *Sémantique du langage. Initiation*. Paris: Nathan.

Germain, C. 1998. *Le point sur la grammaire*. Paris: CLE International.

Grand, O.; Mikles, C. 1991. *La correspondance personnelle, administrative et commerciale*. Paris: CLE International.

Grevisse, M. 1964. *Le bon usage. Grammaire française*. Paris: Hatier.

Matonienė, R. 1998. *Veiksmažodžio veikslo raiškos tendencijos dabartinėje prancūzų kalboje (analitinės konstrukcijos faire + infinitif semantinė struktūrinė analizė)*. Daktar. dis. santrauka, Vilnius: VPU.

Portine, H. 2001. "Des actes de langage à l'activité langagière et cognitive. Grammaire et action en didactique des langues," in *Théories linguistiques et enseignement du français aux non francophones*. Paris: CLE International, 91–105.

Riegel, M. et al. 1999. *Grammaire méthodique du français*. Paris: Presses universitaires de France, 5 e éd.

TECHNICAL TEXT COMPREHENSION DIFFICULTIES IN THE USAGE OF REFLEXIVE VERBS IN THE FRENCH LANGUAGE

Lina Dubikaltytė-Raugalienė

The author researches the problems of textual competence and especially the reflexive constructions in the texts of French speciality. It was established that there exists some difference in the usage of reflective verbs in the French and the Lithuanian language especially in the field of passive voice and a wider semantics of modal and aspect verbs and that raises not a fen problems of effective text reading problems.

Keywords: textual competence, reflexive verbs, reflexive constructions, grammar of the text, reciprocity reversibility, modality.

Įteikta 2006-01-16; priimta 2006-02-22